

ТЕМА 1

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основні поняття: зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічні зв'язки, зовнішньоекономічні операції, суб'єкти ЗЕД, об'єкти ЗЕД, принципи ЗЕД.

Зміст

1. Поняття зовнішньоекономічної діяльності.
2. Суб'єкти та об'єкти ЗЕД в Україні.
3. Основні напрямки здійснення зовнішньоекономічних операцій.
4. Мотиви розвитку ЗЕД підприємства та фактори, що впливають на її організацію.
5. Принципи зовнішньоекономічної діяльності.

1. Поняття зовнішньоекономічної діяльності

Після проголошення у 1991р. незалежності України були здійснені заходи, спрямовані на істотну лібералізацію ЗЕД в країні, а сама ЗЕД починає розглядатися не тільки як складова господарської діяльності підприємства, але й як важливий фактор економічного зростання, створення передумов більш інтенсивного розвитку інтеграційних процесів на мікрорівні.

У результаті здійснення зовнішньоекономічних реформ за часів перебудови сформувалося два поняття: «зовнішньоекономічні зв'язки» (ЗЕЗ) та «зовнішньоекономічна діяльність» (ЗЕД). Перше поняття є більш загальним і включає як форми реалізації міждержавних відносин у галузі виробничого, торгового та науково-технічного співробітництва і валютно-фінансових відносин, так і сукупність зовнішньоекономічних операцій підприємств, організацій різних форм власності. Друге поняття застосовується переважно для характеристики зовнішньоекономічних операцій на мікрорівні (підприємств, організацій, об'єднань), операцій, метою яких було отримання прибутку в умовах самоокупності.

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст.1) від 1991р. подано таке визначення даного поняття: «**Зовнішньоекономічна діяльність** - це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, основана на взаємовідносинах як на території України, так і за її межами». Іншими словами, ЗЕД можна визначити як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства, пов'язаних з

його виходом на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях.

Окрім зовнішньоекономічних зв'язків та зовнішньоекономічної діяльності важливо виокремлювати також і поняття зовнішньоекономічних операцій, яке є значно вужчим. **Зовнішньоекономічна операція** – це комплекс дій контрагентів різних країн з підготовки, укладання і виконання торгової, науково-виробничої, інвестиційної чи іншої угоди економічного характеру.

2. Суб'єкти та об'єкти ЗЕД в Україні

Відповідно до Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", **суб'єктами ЗЕД** виступають:

- фізичні особи - громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, що мають цивільну правоздатність і дієздатність відповідно до законів України і постійно мешкають на її території;
- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і постійне знаходження яких - на її території;
- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних та юридичних осіб, що не є юридичними особами відповідно до законів України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;
- структурні одиниці суб'єктів господарської діяльності, іноземних суб'єктів господарської діяльності, що не є юридичними особами відповідно до законодавства України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;
- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України, в тому числі держава в особі її органів, органів місцевого самоврядування в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, що беруть участь у господарській діяльності на території України.

Об'єкти ЗЕД – це матеріально-речова продукція та послуги, зокрема, результати науково-технічного та виробничого співробітництва, які набувають при міжнародному обміні вартість, тобто стають товаром. Послуга – це товар особливого роду нематеріального характеру, що не має уречевленої форми.

Згідно з Гармонізованою системою опису і кодування товарів, усі товари діляться на 5 груп:

- 1) сільськогосподарська сировина, продукти харчування;
- 2) паливо, мінеральна сировина;
- 3) хімічні продукти;
- 4) машини, обладнання, транспортні засоби;

5) промислові товари народного споживання.

Відповідно до Класифікатора послуг зовнішньоекономічної діяльності, виокремлюють наступні види послуг: транспортні послуги; послуги зв'язку; подорожі; фінансові послуги; страхові послуги; будівельні послуги; роялті та ліцензійні послуги; комп'ютерні та інформаційні послуги; різні ділові, професійні та технічні послуги; інші ділові послуги; послуги приватним особам та послуги у галузі культури й відпочинку.

На відміну від товарів, які підлягають обміну на світовому ринку лише шляхом фізичного перетину митних кордонів держав, відповідно до методики Світової організації торгівлі, послуги надаються на світовому ринку за допомогою 4 способів:

1. Транскордонна поставка послуг (cross-border trade).
2. Комерційна присутність виробника в країні надання послуги (commercial presence).
3. Споживання за кордоном (consumption abroad).
4. Переміщення фізичних осіб, що надають послугу (movement of natural persons).

3. Основні напрямки здійснення зовнішньоекономічних операцій

Зовнішньоекономічні операції можуть здійснюватися господарюючими суб'єктами за такими *основними напрямками*:

- *міжнародна торгівля* (експортно-імпортна діяльність, включаючи реекспорт та реімпорт, операції зустрічної торгівлі, торгові операції змагального типу);

- *міжнародний трансфер технологій* (укладання ліцензійних і франчайзингових угод, експорт-імпорт інжинірингових та реінжинірингових послуг, консалтинг і наукоємний сервіс, лізинг тощо);

- *міжнародні інвестиції* (створення спільних підприємств, капіталовкладення в межах вільних економічних зон та ін.).

Серед наведених форм ЗЕД історично першою і переважаючою є *міжнародна торгівля*, що являє собою міжнародний обмін продуктами і послугами - результатами національної праці. Основними формами торгівлі виступають: торгівля готовою продукцією; торгівля продукцією в розібраному вигляді; зустрічна торгівля; постачання комплектного устаткування.

Міжнародний обмін технологіями передбачає використання активів, що перебувають за кордоном, наприклад, фірмових знаків, патентів авторських прав або інших видів експертних документів, згідно з підписаними контрактами, які носять назву ліцензійних угод. До міжнародного обміну

технологіями належить також *франчайзинг*, тобто спосіб ведення бізнесу, при якому одна сторона продає іншій право на користування своїм фірмовим знаком, а також на довгочасній основі допомагає у здійсненні господарських операцій, поставляючи напівфабрикати і комплектуючі вироби, надаючи управлінські послуги і технології.

Обмін технологіями також здійснюється через укладання міжнародних лізингових угод, які розцінюються як альтернатива традиційному інвестуванню. До міжнародного обміну технологіями можна віднести також експорт-імпорт наукоємних послуг у сфері виробництва, обігу та управління, що вважається найдинамічнішою складовою всієї сукупності міжнародних економічних відносин.

Розрізняють *два види міжнародних інвестицій*: прямі і портфельні. *Прямі інвестиції* є різновидом іноземних інвестицій, що супроводжуються контролем за діяльністю компанії навіть у випадку придбання невеликої частки її акцій (на рівні 10%). Досить поширеним різновидом прямого іноземного інвестування є створення спільних підприємств (СП). Часто з метою стимулювання таких інвестицій приймаючі держави надають інвесторам певні пільги.

До *портфельних інвестицій* можуть бути віднесені як боргові зобов'язання, так і акції фірми. Фактором, який дозволяє відрізнити даний тип інвестицій від прямих, є відсутність контролю за діяльністю фірми, яка приймає інвестиції. До портфельних інвестицій вдаються в основному з метою розв'язання фінансових завдань.

Окремо слід виділити цілий комплекс міжнародних комерційних операцій, що носять *забезпечуючий характер*: міжнародні перевезення і транспортноекспедиторські операції; операції зі зберігання і страхування вантажів; розрахунково-фінансові операції; митне оформлення вантажів; дослідження кон'юнктури ринків і т. ін.

4. Мотиви розвитку ЗЕД підприємства та фактори, що впливають на її організацію

У кожного підприємства є власні *мотиви* розвитку ЗЕД, однак серед основних виокремлюють наступні:

- розширення ринку збуту своєї продукції за національні межі з метою максимізації прибутку;
- закупівля необхідної сировини, комплектуючих виробів, нових технологій і обладнання;
- залучення інжинірингових та інших послуг для потреб виробництва;

- залучення іноземних інвестицій з метою модернізації виробництва, зміцнення експортного потенціалу і конкурентних позицій на світових товарних ринках;

- участь у міжнародному поділі праці, спеціалізації і кооперуванні виробництва з метою успішного забезпечення розвитку своєї економіки.

Фактори, що впливають на організацію та розвиток ЗЕД, доцільно поділити на дві групи: *внутрішні* і *зовнішні* (рис.1.2). До **внутрішніх факторів** належать: 1) масштаби ЗЕД; 2) витрати; 3) складність продукції; 4) досвід; 5) контроль.

Кожна організація, яка бере участь у міжнародному бізнесі, може здійснювати різну кількість операцій. При невеликому їх *масштабі* і малій номенклатурі, як правило, на початковому етапі, немає потреби створювати додаткові структурні підрозділи, а тим більше засновувати зовнішньоторгову фірму. Як показує досвід, можна скористатися матричною структурою. У випадку розширення ЗЕД можна створювати спеціальні підрозділи або офшорні компанії.

Виробництво за кордоном або продаж продукції на зовнішніх ринках пов'язані з постійними *витратами*, тому при малому обсязі виробництва дешевше залучити до роботи на підрядних умовах сторонню фірму, яка займається міжнародним бізнесом. Коли бізнес розширюється, вигіднішим варіантом може стати ведення міжнародних операцій своїми силами.

Частина затрат пов'язана з передачею технології. Як правило, дешевше обходиться передача всередині "сімейства фірм", ніж іншій компанії. Відмінності в затратах особливо відчутні, коли технологія складна, адже персонал філії добре ознайомлений з підходами, які використовує фірма в цілому. З цієї причини, чим складніша технологія, тим імовірніше, що компанія здійснить експансію в інші країни шляхом створення свого підприємства, а не укладання контракту зі сторонньою закордонною фірмою на виробництво продукції від свого імені.

На початковому етапі виходу на міжнародні ринки небагато фірм готові витратити значну частину ресурсів на міжнародні операції. На початкових етапах вони намагаються берегти свої ресурси і зосереджувати їх насамперед у країні базування. З розширенням зарубіжної діяльності фірма починає розглядати свій міжнародний сектор окремо від внутрішнього. Потім з'являється тенденція до обслуговування міжнародних операцій власними силами і зростання питомої ваги ресурсів, розмішених за кордоном.

Чим більше угод фірма укладає з іншими компаніями, тим імовірніше, що вона втратить контроль над прийняттям рішень і це може позначитись на оптимізації її діяльності на глобальному рівні. Угоди з зовнішніми організаціями передбачають також розподіл доходів, що має велике значення

на підприємствах з високим потенційним прибутком. Фірма ризикує ще й тим, що її конфіденційна інформація стане відомою конкурентам.

До **зовнішніх факторів** належать: 1) економічна свобода; 2) конкуренція; 3) присутність у країні; 4) ризики.

Економічна свобода включає такі фактори, як пряме заміщення окремих форм діяльності, визначення ставок податків, величини коштів, що підлягають репатріації, вимоги (фактичні або можливі) дотримання умов антимонопольного законодавства тощо.

Можливість *конкуренції* може змусити фірму обирати стратегію прискореного розширення закордонних операцій, але тільки (через обмеженість ресурсів) шляхом укладання угод з іншими фірмами. Звести до мінімуму конкуренцію на конкретних ринках можна також за допомогою угод про співробітництво, які перешкоджають виходу нових конкурентів на ринок.

Коли компанія вже здійснює *операції у певній країні*, деякі переваги використання підрядної фірми вже втрачають сенс. В компаніях з високим рівнем диверсифікації діючі закордонні підприємства можуть виготовляти продукцію, яка настільки відрізняється від тієї, яка передається їм з центральної штаб-квартири, що простіше укласти договір з досвідченою сторонньою фірмою.

У бізнесі існують різні *ризики*. Однак ризик, пов'язаний з ймовірністю політичних або економічних змін, які можуть знизити захищеність активів фірми і отримуваних доходів, керівництво корпорацій часто ставить у міжнародних операціях на перше місце. Один із способів зведення до мінімуму втрат полягає у мінімізації активів за кордоном.

5. Принципи зовнішньоекономічної діяльності

Управлінська діяльність завжди базується на основоположних правилах, яких дотримуються керівники і спеціалісти апарату управління в процесі прийняття тих чи інших рішень. Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 2) суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності у здійсненні ЗЕД керуються наступними принципами:

1) *принципом суверенітету народу України*, що полягає у: виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України; обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин;

2) *принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва*, що полягає у: праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; праві суб'єктів

зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; обов'язку дотримуватись при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;

3) *принципом юридичної рівності і недискримінації*, що полягає у: рівності перед законом всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, в тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; забороні будь-яких, крім передбачених законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких суб'єктів, крім випадків, передбачених законом;

4) *принципом верховенства закону*, що полягає у: регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови, менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

5) *принципом захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності*, який полягає у тому, що Україна як держава: забезпечує однаковий захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України; здійснює однаковий захист всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;

б) *принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу* при ввезенні і вивезенні товарів.

Окрім національних принципів ЗЕД, виокремлюють також загальні: науковість, системність, взаємовигода. *Науковість ЗЕД* означає розвиток цієї діяльності відповідно до об'єктивних економічних законів. *Системність ЗЕД* означає, що між окремими її складовими існують стійкі взаємозв'язки. *Принцип взаємовигідності ЗЕД* є цілком очевидним: кожен учасник міжнародних операцій отримує свій прибуток.

ГЛОСАРІЙ

Зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської

діяльності, основана на взаємовідносинах як на території України, так і за її межами.

Зовнішньоекономічна операція – це комплекс дій контрагентів різних країн з підготовки, укладання і виконання торгової, науково-виробничої, інвестиційної чи іншої угоди економічного характеру.

Суб'єкти ЗЕД – це суб'єкти господарської діяльності, що відносяться до усіх форм власності, самостійно здійснюючи зовнішньоекономічні операції з закордонними партнерами.

Об'єкти ЗЕД – це матеріально-речова продукція та послуги, зокрема, результати науково-технічного та виробничого співробітництва, які набувають при міжнародному обміні вартість, тобто стають товаром.

Послуга – це товар особливого роду нематеріального характеру, що не має уречевленої форми.

Питання для самоперевірки знань

1. Що розуміють під поняттям зовнішньоекономічна діяльність?
2. Хто виступає суб'єктами ЗЕД в Україні?
3. Що є об'єктами ЗЕД в Україні?
4. Які існують основні напрямки здійснення зовнішньоекономічних операцій?
5. Які мотиви розвитку ЗЕД підприємства?
6. Які фактори впливають на організацію та розвиток ЗЕД підприємства?
7. Які існують принципи зовнішньоекономічної діяльності?

Рекомендована література: основна 1, 4, 5; додаткова 1,4, 8, 10.